

На вуліцах Мадрыда — партрэты савецкіх кіраўнікоў, 1936—1939 гады.

Ці было бязвоблачнае неба над Іспаніяй?

Так, сапраўды лічыцца, што сігналам да франкіскага мячэжу 1936 года стала менавіта фраза «над усёй Іспаніяй — бязвоблачнае неба». Але сёння пераважная большасць даследчыкаў тых падзей небеспадстаўна сцвярджае, што гэта — не больш чым легенда, крыніцай якой была карэспандэнцыя савецкага пісьменніка і ваеннага карэспандэнта Ільі Эрэнбурга з... Парыжа.

З лета 1936 года галоўнай міжнароднай тэмай савецкага друку стала грамадзянская вайна ў далёкай краіне на Пірынейскім паўвостраве. Там увечары 17 ліпеня супраць рэспубліканскага ўрада выступілі ваенныя часці, раскватараваныя ў іспанскай каланіяльнай зоне Марока — гарадах Тэтуанэ, Мелілья і Сеута. У зборніку «Іспанія ў барацьбе супраць фашызму» (5 кастрычніка 1936 г.) паведамлялася: «У ноч з 18 на 19 ліпеня радыёстанцыя Сеуты перадала ўмоўны сігнал [ваеннага бунту]: «па ўсёй Іспаніі — бязвоблачнае неба». Гэтак жа гаварылася пра пачатак бунту і ў зборніку «Гераічная Іспанія», які выйшаў з друку практычна адначасова, 7 кастрычніка.

Версія пра «радыёстанцыю Сеуты» наогула стала асноўнай; яна ўвайшла ў савецкія гістарычныя працы і падручнікі. Неўзабаве з'явілася і паэтычнае апісанне пачатку бунту — верш Грыгорыя Саннікава «Хаімэ Прэмера». Меўся на ўвазе брананосец «Jaime Primo» («Хаімэ I») у гонар караля Арагона Хаімэ I Заваёўніка. Экіпаж брананосца ў грамадзянскай вайне выступіў супраць франкістаў.

Атрымліваецца, што сігнал да пачатку мячэжу так і не быў перададзены, але гэтая няўзгодненасць засталася незаўважанай аўтарам верша, а верагодна, і чытачамі. Картахена была адзінай ваенна-марской базай, якая на працягу ўсёй грамадзянскай вайны заставалася пад кантролем рэспублікі, а значыць, самым непадыходзячым месцам для перадачы сігналам да мячэжу.

У іспанскіх крыніцах эпохі грамадзянскай вайны гэтай фразы няма. Да цяперашняга часу налічваецца не менш за шэсць яе іспанамовных версій, што ясна паказвае на яе перакладны характар. У літаратуры на іншых еўрапейскіх мовах яна таксама запазычана менавіта з савецкага друку.

Аляксандр Певуноў, старшыня Каардынацыйнага расійскага савета суайчын-

нікаў, якія пражываюць у Іспаніі, разгледзеў пытанне аб дакладнасці фразы на сваім сайце «Іспанскія хронікі». Ён адхіліў магчымасць яе выкарыстання ў якасці сігналаў, што ў ліпені неба над Іспаніяй амаль заўсёды бязвоблачнае. «...Выдатны сігнал, які перадаецца ў эфір на працягу дня кожныя паўгадзіны! Ну добра, выкажам здагадку — усё ж, што не надта разумныя змоўшчыкі дамовіліся менавіта аб гэтай фразе-паролі. Падыходзіць дзень X, а на Канарах шторміць, па ўсёй Іспаніі ліўневыя дажджы (бывае і такое, хоць не вельмі часта), а дыктар у эфіры са сваім бязвоблачным небам! А калі пучкі не атрымаецца? Расследаванне пачнецца, тое, сёе... І спытаюць у кіраўніцтва радыёстанцыі: «А чаго гэта вы там пра бязвоблачнае неба падчас суцэльнай непагадзі расказваеце, акурат перад тым, як усё пачалосся?»

Тут жа цытаваўся ліст адной з чытачак «Іспанскіх хронік»: «...Стала я ва ўсіх дапытвацца, як гэтая фраза гучыць у арыгінале — «над усёй Іспаніяй — бязвоблачнае неба»? Мой дзед ваяваў за рэспубліку. Мой свёкар ваяваў за рэспубліку. Але гэтай фразы ніхто не ведае. Ёсць у нас у Валенсіі агенцтва па юрыдычных перакладах. Я да іх. І яны мне сказалі, што не было гэтага сігнала. Па-іспанску гэтая фраза не гучыць так прыгожа. І што гэта выдумка нейкага савецкага журналіста. Што гэта выдумка Ільі Эрэнбурга — ён сам гэта прызнаў!... Эрэнбург, наколькі нам вядома, гэтага не прызнаваў (ва ўсякім выпадку, у друкаваным выглядзе нідзе гэта не сустракаецца); тым не менш версія аб яго аўтарстве найбольш праўдападобная.

Першапачатковы варыянт «сігнала» з'явіўся ў карэспандэнцыі Эрэнбурга з Парыжа ад 4 жніўня 1936 года: «Следства ўстанавіла, што сігнал да мячэжу быў дадзены радыёстанцыяй Тэтуана, якая паведаміла ўмоўны пароль: «Па ўсёй Іспаніі — бязвоблачнае надвор'е». Уласна, менавіта так і павінен быў выглядаць умоўны сігнал, замаскіраваны пад метэазводку; замена «надвор'я» «небам» зрушвала семантыку фразы ў бок яе паэтызацыі. Эрэнбург, як бачым, гаварыў пра радыёстанцыю горада Тэтуана — сталіцы іспанскага Марока. Пазней называлася яшчэ радыёстанцыя Мелілья (акрамя згаданых вышэй Сеуты, Севільі і Картахены).

Фраза, збольшага падобная з легендарным сігналам да мячэжу, сапраўды прагучала па радыё 18 ліпеня 1936 года. Але гэта было паведамленне Мініс-

тэрства ўнутраных спраў Іспанскай Рэспублікі, перададзенае па мадрыдскім радыё: «Урад пацвярджае, што на ўсім паўвостраве пануе поўны спакой (la absoluta tranquilidad en toda la Peninsula)». Урадавая радыёзводка запэўнівала, што калі ў «некаторых раёнах пратэктарату (Марока) адзначаны паўстанцкі рух», то «на паўвостраве да вар'яцкай змовы ніхто не далучыўся» і «сіл урада хопіць для яго хуткага падаўлення». Касарэс Кірога, на той момант — прэм'ер-міністр рэспубліканскага ўрада, у дадатак, пад пагрозай расстрэлу забараніў губернатарам і муніцыпальным уладам выдаваць зброю грамадзянскім прыхільнікам Народнага фронту.

Легенда пра фразу-сігнал з'явілася амаль адначасова з іншай легендай пра грамадзянскую вайну ў Іспаніі — быццам бы Франка (ці хтосьці з яго генералаў) сказаў пра сваю «пятую калону» ў Рэспубліканскім Мадрыдзе... Але гэта — іншая гісторыя.

Аперацыя «ікс» на караблях «ігрэк»

А пакуль (29 верасня 1936 года) па прадстаўленні Народнага камісарыята па абароне палітбюро Цэнтральнага камітэта ВКП(б) прымае рашэнне аб правядзенні аперацыі «Х» — так было названа прадастаўленне савецкай ваеннай дапамогі законнаму ўраду Іспаніі. Караблі, якія былі прызначаны для перавозкі ўзбраення ў Рэспубліку, называліся «У» — «Ігрэкамі». Асноўнай умовай аперацыі была яе максімальная сакрэтнасць,

таму ўсе дзеянні каардынаваліся Разведупраўленнем Генеральнага штаба Чырвонай Арміі.

І гэта было відавочна нялішне. Агенты адмірала Канарыса ў іспанскіх партах — нападгатовы. Яшчэ 23 верасня павераны ў справах Германіі ў рэспубліканскай Іспаніі, знаходзячыся ў міжземнаморскім порце Алікантэ, паведаміў, што «велізарная колькасць ваенных матэрыялаў» прыбыла ва ўсходнія іспанскія гавані, якія адразу адпраўляюць у Мадрыд. Немцы змаглі ідэнтыфікаваць самалёты, зеніткі, авіяцыйныя рухавікі і кулямёты. Паводле паведамленняў у Берлін, таксама чакалася танкі. У сваю чаргу, тымі ж днямі Пасольства Германіі ў Маскве дакладвала, што да гэтага часу не было пацверджаных выпадкаў парушэння эмбарга для продажу зброі Іспаніі Савецкім Саюзам. Але пасольства не выключала, што савецкі карабель «Нява», які прыбыў у Алікантэ 25 верасня 1936 года, меў на борце не толькі афіцыйна задэклараваны груз — продукты харчавання. Нямецкі дыпламат-разведчык у Алікантэ прасачыў за разгрузкай «Нявы», і, па яго словах, у 1360 скрынях з маркіроўкай «рыбная кансерва» на самай справе былі вінтоўкі, а ў 4000 скрынках з мясам — патроны.

Але немцы наўмысна згушчалі фарбы, каб апраўдаць уласнае ваеннае ўмяшанне на карысць франкісцкіх паўстанцаў. Яшчэ ў жніўні 1936-га Гітлер і Гебэльс далі сакрэтныя ўказанні вядучым нямецкім СМІ публікаваць на першых старонках газет і падаршыннымі загаловамі ма-

Рэспубліканскі танк Т-26 у баях на падступах да Мадрыда.

тальную Іспанію, на працягу некалькіх тыдняў Франка захапіў палову тэрыторыі краіны. Аднак у буйных прамсловых цэнтрах (Барселона, Валенсія, Більбаа) і сталіцы паўстанне не заладзілася... Так пачалася крывавае трохгадовая грамадзянская вайна ў Іспаніі, у якой прынялі актыўны ўдзел Савецкі Саюз, нацысцкая Германія і фашысцкая Італія, а таксама дзясяткі тысяч добраахвотнікаў літаральна з усіх куткоў зямнога шара.

тэрыялы пра пагрозу савецкага бальшавізму Еўропе ў цэлым і Іспаніі ў прыватнасці. Размахваючы жупелам савецкай пагрозы, немцы ўвялі двухгадовую ваенную павіннасць, якая тут жа падвоіла колькасць вермахта.

А на самай справе першы рэйс з загрузаным узбраеннем савецкі параход, а гэта было невялікае судна «Камнэчын», адправіўся з Феадосіі ў іспанскую Картахену толькі 4 кастрычніка 1936 года. На борце было ўсяго 6 старых англійскіх гаўбіц і 6000 снарадаў для іх, 240 нямецкіх гранатамётаў і 100 тысяч гранаат для іх, а таксама 20 350 вінтовак і 16,5 мільёна патронаў. Але ўжо тады, у кастрычніку 1936-га, было зразумела, што толькі танкі і самалёты маглі выратаваць рэспубліку ад пагрозы.

Яшчэ раней, 10 верасня 1936 года, 33 савецкія пілоты і тэхнікі, якія прыбылі ў Іспанію, сталі рыхтаваць аэрадромы ў Кармолі і Лос Алькасарэсе да прыёму самалётаў з СССР. 13 кастрычніка з Адэсы было дастаўлена 18 аднамесных знішчальнікаў І-15 (савецкія пілоты называлі гэтыя самалёты «чайкамі», а рэспубліканцы — «чата», г. зн. «курносыя»; франкісты называлі самалёт проста «кёртыс» за падабенства з аднашмёрным амерыканскім знішчальнікам). Праз тры дні яшчэ 12 знішчальнікаў былі ў адкрытым моры перагружаны з савецкага на іспанскі карабель і дастаўлены ў рэспубліку.

Танкі ў дапамогу

Нарэшце 14 кастрычніка 1936 года ў Картахену прыйшоў параход «Комсомолец», які даставіў 50 танкаў Т-26, што, па агульным прызнанні, сталі найлепшымі танкамі грамадзянскай вайны ў Іспаніі.

Гэтая баявая машына выраблялася ў СССР пачынаючы з 1931 года на аснове англійскага танка «Вікерс-Армстронг», і яго першыя мадэлі мелі дзве вежы, а з 1933 года танкі сталі аднавежавымі. У Іспанію пастаўлялася мадыфікацыя Т-26 В1 з 45-міліметровай гарматай і спараным з ёй кулямётам у 7,62 мм (у некаторых танках меўся яшчэ адзін кулямёт). Браня была слабенькай — таўшчынёй усяго 15 мм, затое 8-цыліндравы рухавік дазваляў развіваць хуткасць па шашы да 30 км/г. Важыла машына 10 тон і мела экіпаж з трох чалавек (акрамя стралка і кіроўцы быў яшчэ зараджальны). Некаторыя танкі былі абсталяваны радыёсувяззю, што было рэдкасцю па тых часах, у кожны з іх загрузалася да 60 сна-

радаў (без радыё — 100 снарадаў). Кошт кожнага танка быў вызначаны ў 248 тысяч іспанскіх песет.

Савецкія танкі ў іспанскіх партах выгружаліся з заведзенымі рухавікамі і з экіпажамі ўнутры, бо існавала пагроза, што па наведзенні варожай разведкі машыны могуць быць падвергнуты бамбардзіроўцы варожай авіяцыі. Камандаваў атрадам камбрыг Сямён Крывашэін (той самы, які ў верасні 1939 года разам з тады ўжо саюзнікамі-немцамі правядзе ваенны парад у Брэсце). Яго намеснікам быў капітан Польша Мацісавіч Арман, латыш па нацыянальнасці (сапраўднае імя — Пауль Тылтынь), баявы псеўданім у Іспаніі — «капітан Грэйзэ». З кастрычніка 1920 года Тылтынь працаваў у латвійскім камуністычным падполлі, а яго два браты загінулі ў барацьбе за ўсталяванне савецкай улады ў Латвіі. У 1925 годзе Павел, уцякаючы ад праследавання латвійскай паліцыі, эмігрыруе ў Францыю, затым пераязджае ў СССР, дзе свайго земляка накіроўвае ў Чырвоную Армію стары бальшавік, а ў той час кіраўнік савецкай ваеннай разведкі Ян Карлавіч Берзін.

За 30 кіламетраў ад горада Мурсія, у курортным мястэчку Арчэн, сярод аліўкавых і аранжавых гаёў, была арганізавана школа падрыхтоўкі іспанскіх танкавых экіпажаў, бо непасрэдна ўдзел у ваенных дзеяннях савецкіх танкістаў меркаваўся толькі ў выключных выпадках. (Вам гэта нічога не нагадвае? Афганістан 1979-га, напрыклад?)

Аднак сітуацыя каля Мадрыда была ўжо не проста складанай, а крытычнай, таму кампанія Т-26 была пераведзена для баявых дзеянняў на фронт.

Такім чынам, савецкія «ваенныя эксперты» пачалі прыбываць у Іспанію ў пачатку кастрычніка 1936 года. Франка даволі хутка даваўся аб прыбыцці савецкіх танкаў і самалётаў у Іспанію. Больш за тое, савецкае абсталяванне адразу ж прынесла пералом у барацьбе на франтах. Падчас разгрузкі Т-26 у Картахене на рэйдзе гэтага порта знаходзіўся нямецкі эсмінец «Лукс» («Рысь»), які адразу ж перадаў інфармацыю пра ўбачанае на флагманскі карабель нямецкай эскадры ля берагоў Іспаніі лінкор «Адмірал Шээр». Радыёграма была тут жа адпраўлена ў Берлін, яна была таксама перахопленая італьянскім крэйсерам «Куарта», які стаяў у порце Алікантэ, і пра савецкія танкі стала вядома ў Рыме.

Вось сярод першых удзельнікаў гэтых падзей па волі ваеннага лёсу быў і Мікалай Сяліцкі.